

УДК [811.112.2+811.161.2]’373

**ГЕОГРАФІЧНА НАЗВА
В СКЛАДІ НІМЕЦЬКИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ ПОБАЖАНЬ
ЯК НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИЙ КОМПОНЕНТ
ЇХНЬОЇ ФРАЗЕОЛОГІЧНОЇ СЕМАНТИКИ**

Н.Б.Головіна

*кандидат філологічних наук, доцент,
Ізмаїльський державний гуманітарний університет*

Стаття присвячена вивченню національно-мовної специфіки фразеологічних одиниць. Визначаються історико-культурні джерела й особливості фразеологічної семантики німецьких та українських побажань з географічним компонентом. Проведено лінгвокультурологічний аналіз внутрішньої форми цих одиниць у двох мовах. Фразеологічна семантика побажання та фразеологічна семантика географічного компонента розглядаються як два органічно пов'язані між собою елементи.

Ключові слова: *побажання, семантика, внутрішня форма, фразеологічне значення, географічний компонент.*

Переорієнтація мовознавчих досліджень на семантичний ґрунт є закономірною, бо без вивчення мовного змісту не можна адекватно представити структуру мови загалом [1, 117]. Очевидно, що фразеологія не може залишатися осторонь такого напрямку досліджень, адже вона є органічною частиною мови і становить один із основних та невід'ємних її складників.

У багатьох наукових лінгвістичних працях сучасності неодноразово доведено, що утворення фраземного знака відзначається асиметричністю його експонентної і змістової структури [1; 2; 3; 4; 5]. Одним із факторів, який «ускладнює» семантику фразеологізму зі значенням «побажання» виявляється національно-культурна конотація ономастичного компонента як одного з фразотворчих компонентів, що впливає на формування його загального змісту побажання чи прокльону. В основі механізму створення цілісного узагальнено-образного значення фразеологізмів-побажань (ФП) лежать образні чинники, які спричиняють у семантичному полі ономастичної лексеми зміщення ієрархічної залежності денотативних, сигніфікативних і потенційних сем та надають їй можливості реалізувати власний фразотворчий потенціал. Цей процес відбувається на основі колективно закріпленої за власною назвою інформації, безпосередньо пов'язаної з історико-культурним життям суспільства. Тому важливим для контрастивного дослідження ФП є лінгвокультурологічний аналіз їх внутрішньої форми (ВФ) як «спільного (А) для даного (а) і нового (Х, Б), безліч разів інтерпретованого у формулі А – а – Х (Б)» [6, 136].

У тривалому процесі становлення, розвитку та функціонування ФП їхні компоненти зазнають значних семантичних змін внаслідок процесів метафоризації, що ґрунтуються на образних асоціаціях. Це не просто процес десемантизації слів певного словосполучення, а утворення з того чи іншого сполучення слів особливої одиниці мови з її особливими властивостями. За визначенням В.Жукова, при переосмисленні такого сполучення слова, котрі входять до нього (особливо первинно-номінативного значення), деактуалізуються в семантичному відношенні, втрачаючи при цьому предметну спрямованість, колишню здатність розмежуватися на диференційні семантичні ознаки. З моменту утворення фразеологізм усім лексичним складом починає відображати таку позамовну діяльність (предмети, явища, події, властивості, уявлення та ін.), з якою втратили (повністю або частково) зв'язок самі компоненти [3, 7, 80]. Новий образ, що є результатом узагальнення та якісного перетворення розрізнених конкретних уявлень, пов'язаних з тим чи іншим денотатом (референтом), є для кожного народу специфічним.

Вибірка матеріалу дослідження з одно- та двомовних фразеологічних словників, лінгвокультурологічних, країнознавчих джерел, а також німецьких та українських народно-поетичних і художніх творів дозволяє нам виокремити групу ФП з географічним компонентом (ГК). За нашими спостереженнями, відсоток цих одиниць у досліджуваних мовах є невеликим ($\approx 3\%$), натомість значною є їхня питома вага як національно-маркованої частини німецької та української фразеології. У наборі матеріалу для дослідження в цій статті ми обмежуємося ФП з ГК, пов'язаними з історичними подіями, які відбулися в різні періоди соціально-історичного розвитку Німеччини та України. Щоб з'ясувати походження та простежити шлях фразеологізації побажань цієї групи, ми скористалися історичними, етнографічними та фольклорними матеріалами й енциклопедичними даними.

Географічні компоненти (назви місць і місцевостей, річок, гір та ін.) є важливими показниками локальної атрибуції фразеологізмів. Наявність у складі ФП географічної назви дозволяє здійснити аналіз його ВФ у напрямку історичної ретроспективи, а відтак визначити джерела його походження. У своїй праці «Галицько-руські народні приповідки» (1901-1910 рр.), що є першим етимологічним словником української фразеології, І.Франко до вислову *А возили б тебе до Берна!* подає таку історичну довідку: «Берн – відоме місто на Мораві, куди ще до ХІХ ст. доправляли тяжких злочинців для відбування покарання». Отже, ВФ ФП *А возили б тебе до Берна!* сконденсовано містить великий історичний сюжет, зафіксований у пам'яті людей, який у процесі фразеологізації стає головним акцентом його негативної семантики зі значенням прокльону. Визначальною в цьому процесі виявляється також роль ГК *Берн*, зокрема його негативна конотативна сема, що виникає під впливом фонові інформації про денотат. З одного боку, вона його значно збагачує, а з іншого, – ускладнює семантику фразеологізму, впливає на його змістовий план, дає змогу, як зазначає В.Кононенко, «вийти на символізовані образи, узагальнення, зумовлені етнопсихологічними чинниками» [7, 39].

Негативним конотативним значенням характеризується також ГК *Kassel* в ФП нім. *Ab nach Kassel!* «геть з перед очей!», зафіксованому в німецько-українському фразеологічному словнику (В.І.Гаврись, О.П.Пророченко, 1981). Цей експресивний вислів переносить нас у часи війни північноамериканських колоній Великої Британії (1775-1783 рр.) за незалежність. Факт продажу гессенськими князями підданців-новобранців для участі у війні зазнав негативної оцінки з боку німецького суспільства. Окрім того, за історичними даними, у 1870 р. Кассель був місцем заслання Наполеона ІІІ, якого було взято в полон біля Седану під час франко-прусської війни 1870–1871 рр. Отже, основою для виникнення недоброзичливого *Ab nach Kassel!* могла, на нашу думку, послужити будь-яка зі згаданих історичних подій. Щодо ГК *Kassel*, то його кумулятивна функція не викликає жодних сумнівів. Саме цей компонент головним чином впливає на розвиток фразеологічної семантики вислову та будучи стрижневим елементом плану змісту зазначеного ФП, визначає його прагматику.

Проведений аналіз матеріалу дослідження засвідчує, що наявність яскравої, чіткої ознаки, яка легко утримується в народній пам'яті та приписується денотату масовою свідомістю, головним чином сприяє метафоризації географічної назви у ФП. Так, топонім *Поділля* знаходимо в складі укр. *Втікай на Поділля!*, зафіксованого у збірнику «Галицько-руські народні приповідки». І.Франко пояснює цей вислів так: «шукай собі прибуткового місця, дармового хліба» та додає: «натяк на так звані “тісні роки”, коли з гір та з Підгір'я багато людей мандрувало на Поділля, звідки більшість із них уже зовсім не вертала». Аби до кінця зрозуміти причину, за якої, як стверджує видатний дослідник, більшість людей залишалися на Поділлі, а відтак визначити семантику фразеологізму, звернемося до історії Українських земель. Так, за історичними даними, коли закінчилася війна з турками (1667-1672 рр.) та було підписано Білоцерківський мирний договір, польська шляхта поверталася до своїх маєтків і намагалася відновити старі феодально-кріпосницькі порядки. Території Польського Воеводства (сучасна Центральна Україна) були передані в 1672 р. Туреччині, натомість маєтність у ті часи залишалася за Польщею. Прагнучи отримати «кредит довіри» населення, Польща проголосила території своїх маєтків (у тому числі й

Поділля) «вільними землями», жителі яких тимчасово звільнялися від сплати податків. Тому вже за короткий час спостерігалось стрімке зростання матеріального стану громадян, значна активізація розвитку кустарництва, тваринництва, рільництва, інших галузей сільського господарства. Відвідавши в 1702 р. Поділля, французький мандрівник де Далераль писав, що це «край, де течуть молочні річки в медових берегах». Відомо, що країною, де течуть молоко й мед (нім. *Land, wo Milch und Honig fließt*) не раз називається в Біблії рай (згадаймо 12 річок молока та меду, які протікали небесним Єрусалимом). За цим, фразеологічна семантика ФП укр. *Втікай на Поділля!* характеризується позитивною конотацією та пов'язана з доброзичливими побажаннями кому-небудь. При цьому ГК *Поділля* є не тільки культурно та історично значущим його елементом, він складає образно-мотиваційну базу наведеного ФП на основі таких позитивно оцінних понять, як «воля», «багатство», «прибуток», «добробут» тощо.

Мова виникає із асоціацій і дає початок новим асоціаціям. Свого часу в збірнику «Українські приказки, прислів'я і таке інше» (1864) М.Номис, записав вислів *А щоб понав на Серпяжин шлях!* з приміткою «біля Канева». Пізніше, у 1896 р., пояснюючи його значення, М.Сумцов наводить думку Ізопольського, що шлях отримав назву від імені козацького гетьмана Серпяги-Підкови. Зокрема вчений додає: «його вважали небезпечним через розбійництво». Аби переконатися в цьому, ми звернулися до історії українського козацтва та з'ясували цікавий історичний факт, який, на нашу думку, цілком міг сприяти виникненню зазначеного ФП. Так, під час битви з молдавським господарем Петром під Ясами (1577) стали відомими «чарівні» здібності козака Запорізької Січі Серпяги, який «гнув ворогів, як підкови, до того ж одним подихом», через що й отримав прізвисько Підкова. Як зазначається в газеті «Секретные материалы» (2006, № 14(190)), серед інших козаків він вирізнявся не тільки своєю силою та майстерністю битися, але й винахідливістю, військовим талантом. Отже, «попасти на Серпяжин шлях» трактувалося як «потрапити в пастку», «потрапити в полон» або навіть «загинути».

Свого часу І.Франко писав: «Приповідка як монета: поки в обігу, – кожний знає її ціну, а вийде з обігу, то й робиться не раз просто загадкою, особливо коли оперта на якійсь грі слів або являється ремінісценцією якогось мандрівного анекдоту або якогось місцевого, давно забутого факту». Таких прикладів серед українських побажань ми знайшли чимало, натомість поки що жодного серед німецьких ФП. Так, про ФП *Щоб тебе понесло на Щокотин слід!* М.Номис у своїй книзі «Українські приказки, прислів'я і таке інше» (1864) пише: «вовки з'їли багатого козака Щокота»; М.Сумцов у книзі «Пожелания и проклятия (Преимущественно малорусские)» (1896) стверджує, що прокльони *Бодай ти, долино Кодино, мхами, болотами западала!* та *Бодай тебе не минула Вересоцька гребля!* стосуються часів російсько-турецької війни; І.Франко в «Галицько-руських народних приповідках» походження ФП *А здуло б ті, як Бачинську гору!* та *Вигнали б тебе, як Бачинську гору!* пов'язує з такими фактами повсякденного життя українців: «Бачинська гора в селі Бачині висока і крута, звісна всім, що їдуть до Самбора з правого берега Дністра, бо через неї йде гостинець і з її верха круто сходить до ріки». Наведені ФП свідчать про те, що національний маркер може бути закріплений і як компонент, і на рівні прагматичної частини значення як вияв національного погляду на ціннісні характеристики предмета чи явища [7].

Національно-культурна специфіка мови підтримується життєвим досвідом та усією історією конкретного соціуму на основі побудованих ним матеріальних і духовних цінностей. Багату історію мають українські міста та селища, серед яких Тростянець, назва якого, як зазначає «Топонімічний словник України» (1988) відома ще з 1598 р. Пагорби цього міста здавна прикрашає козачий ялівець – дерево родини кипарисових з лускоподібними шишками, з якого місцеві жителі раніше виготовляли різні предмети побуту, зокрема жіночі гребінці. Згадку про ті часи зберігає ВФ побажання *Щоб знав по чім в Тростянці гребінці!*, записане М.Номисом. Оскільки цей природний матеріал завжди вважався дорогим, цілком припустимо, що семантика цього ФП пов'язана з певним попередженням про те, що комусь доведеться нелегко, що йому доведеться заплатити за це.

Підсумовуючи зазначимо, що побажання та прокльони з географічним компонентом відзначаються особливою внутрішньою формою, яка зберігає величезний досвід, набутий народом впродовж його багатовікової історії. Шляхи дослідження цих одиниць ще довго залишатимуться відкритими, адже те, що народжувалося століттями, мусить вивчатися багатьма поколіннями науковців.

1. Кочерган М. П. Основи зіставного мовознавства: [підручник] / М. П. Кочерган. – Київ : Академія, 2006. – 423 с.
2. Денисенко С. Н. Изучение фразеологической семантики применительно к различным языковым картинам мира / С. Н. Денисенко // Язык и культура, 1994. – С. 117-118.
3. Жуков В. П. Семантика фразеологических оборотов / В. П. Жуков. – М. : Просвещение, 1978. – 158 с.
4. Телия В. Н. Культурные слои во фразеологизмах и в дискурсивных практиках / В. Н. Телия. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 344 с.
5. Dobrovolskij D. Kulturelle Spezifik in der Phraseologie: allgemeine Probleme und kontrastive Aspekte Phraseologie und Übersetzung / D. Dobrovolskij. – Bielfeld, 1999. – 292 P.
6. Потебня А. А. Мысль и язык / А. А. Потебня. – Одесса, 1922. – 228 с.
7. Кононенко І. В. Національно-мовна картина світу: зіставний аспект (на матеріалі української та російської мов) / І. В. Кононенко // Мовознавство. – № 6. – 1996. – С. 39-46.
8. Архангельська А. М. До питання про статус національного і культурного у мові / А. М. Архангельська // Слов'янський вісник. – № 8. – 2009. – С. 7-11.

Головина Н. Б. Географическое название в составе немецких и украинских пожеланий как национально-культурный компонент их фразеологической семантики.

Статья посвящена изучению фразеологических единиц. Определяются историко-культурные источники и особенности фразеологической семантики немецких и украинских пожеланий с географическим компонентом. Проведен лингвокультурологический анализ внутренней формы этих единиц в двух языках. Фразеологическая семантика пожелания и фразеологическая семантика географического компонента рассматриваются как два органически связанных между собой элемента.

Ключевые слова: пожелание, семантика, внутренняя форма, фразеологическое значение, географический компонент.

Golovina N. B. Geographical Name in the Structure of German and Ukrainian Wishes as a National and Cultural Component of their Phraseological Semantics.

The article is devoted to the study of the national and linguistic peculiarities of the phraseological units. The historical and cultural sources and features of the semantics of phraseological units in German and Ukrainian wishes with a geographical component are determined. The linguoculturological analysis of their internal form in two languages is conducted. The phraseological semantics of wishes and phraseological semantics of the geographic component are regarded as two interconnected.

Key words: wishes, semantic, inter form, phraseological meaning, geographical component.